

УДК 061.251:821.161.1-054.72«1920-1930»

Концепт масонства в російській еміграційній літературі 20–30-х рр. ХХ ст.

Лашук Н.

У статті зроблена спроба проаналізувати основні концепції російської еміграційної публіцистики початку ХХ століття у вивченні масонського руху. Розглянуто погляди інтелектуального конклаву вихідців з Російської імперії, що становлять ґрунтовну основу в суспільно-політичних дискусіях щодо проблеми «вільних каменярів» Російської імперії.

Ключові слова: масонство, еміграція, лібералізм, ложа, «вільні каменярі».

Російська інтелектуальна еліта, яка опинилася за кордоном після приходу до влади більшовиків, не оминула поза увагою масонське питання в імперії. Нестабільна політична ситуація, революції, активне процвітання різних таємних товариств, оприлюднення славнозвісних «Протоколів сіонських мудреців» стали рушійним фактором до визначення різних дефініцій братства «вільних каменярів» представниками просвіченого конклаву в найбільших центрах першої хвилі російської еміграції.

Ця проблема знайшла деяке висвітлення в історіографії. Публіцист М. Назаров в 90-х рр. ХХ ст. у своїй праці «Миссия русской эмиграции» частково торкається питання еміграції і масонства, використовуючи відповідні джерела та англomовну історіографію, які наполягають на версії про «жидомасонську змову», однак досить поверхово торкається еміграційних масонознавців [11]. До того ж робота носить публіцистичний характер, звідси й зрозумілий інтерес автора лише до обмеженого кола джерел промонархічного спектру для пропагування альтернативної історії конкретного періоду.

На сьогодні відсутні комплексні роботи, які б торкалися питання російського масонства в інтелектуальних дискурсах еміграційної літератури, окремі епізоди цієї проблеми повсякчас зустрічаються

у радянських та пострадянських істориків російського масонства.

Джерельну базу розвідки складають наукова та публіцистична література еміграційної російської просвіченої еліти щодо масонського питання, а також наративи та джерела особового походження.

Варто відзначити, що у 20–30-х рр. ХХ ст. в ході вивчення масонства в еміграційному колі інтелігенції виділяється декілька напрямів. Перший з них – літературно-філософський, найбільш розповсюджений в європейських центрах російської еміграції (Берлін, Париж): масонство розглядалося через призму філософських категорій, підкреслюються здобутки видатних масонських діячів. Так, наприклад, російський публіцист В.А. Розенберг 1923 р. в Берліні видав працю «Н.И. Новиков: Подвижник русской книги», особливо підкресливши визначні здобутки в області російської друкарської справи адепта «королівського мистецтва» [14].

На початку 20-х рр. питанням масонства починає цікавитися релігійний філософ М. Бердяєв. В процесі рефлексії щодо інтересу еміграційної преси до масонства дослідник доходить висновку, що цей інтерес виключно емоційний і викликаний, насамперед, появою «Протоколів сіонських мудреців», які легко могли затьмарити уми російського суспільства. М. Бердяєв чи не вперше в еміграційній літературі говорить про страх перед революцією російських інтелігентів і роздування страстей концептом «жидомасонства» та антисемітською літературою на користь політичним маніпулянтам. Концепція масонства, на думку філософа, як «світового зговору проти християнства», «церкви сатани» створена «католиками правого спектру» [2, с. 183]. Він наполягає на тому, що думка про жидомасонство не виникла на теренах Російської імперії, а була запозичена зі сторінок іноземної католицької літератури, однак особливістю російської публіцистики стало пристосування її чорносотенними виданнями до антисемітської пропаганди. Автор маніфестує низький рівень освіченості російського суспільства щодо осягнення тих тенденцій, притаманних для католицького історіописання, тому правди не слід шукати ні тут, ні там [2, с. 183].

Однак для М. Бердяєва, масонство – це філософська субстанція розуміння людини, яка не має однієї форми та яку використовують всі організації, всі партії для здійснення своїх цілей, як злих, так іноді і добрих: «только этим можно объяснить,

что в разное время и в разных местах масонство окрашивается в разный цвет. Было масонство мистическое и масонство резко атеистическое, масонство правое и масонство левое, в нем участвовали цари и революционеры <...> вокруг него группируются левые и свободомыслящие буржуазные элементы, представители буржуазного, прогрессистского гуманизма» [2, с. 186–187].

Російський письменник і журналіст М. Осоргін вступив в італійську масонську ложу 1914 р., і тому з «вільними каменярами» Російської імперії він не був пов'язаний. Для М. Осоргіна масонство – це душевний стан людини, яка прагне пізнати істину, знаючи, що істина недосяжна. Братство «вільних каменярів» – організація людей, що вірять в прихід більш досконалого людства. Шлях до цього лежить через самовдосконалення за допомогою братського спілкування з обраними і роботи над собою: «Значит – познай себя, работай над собой, помогай работе над собой другого, пользуйся его помощью, умножай ряды сторонников этой высокой цели. Иначе – союз нравственной взаимопомощи» [13]. М. Осоргін був повністю проти привнесення в масонство політики, для нього масонство – це, перш за все, моральні пошуки людини. У романі «Вольный каменщик» письменник розповідає про емігранта, звичайну людину, життя якої проходить у буденних сірих тонах, однак все змінюється коли герой роману – Єгор Єгорович Тетьохін, вступає до французької масонської ложі, «из мира векселей и страховых полисов, из мира кисейкой прикрытой лжи, из мира ужасной тоски по горним высотам в мир загадок и тайных символов, в мир детской веры в совершенного человека, в созвучие микрокосма с макрокосмом, в соборное слияние творческих волей» [13]. Для М. Осоргіна масонство – це знову ж таки філософська категорія, розуміння буття через символіку та давні містерії братства.

Таким чином, літературно-філософський напрямок займав відповідне місце в суспільно-політичних дискусіях еміграційних кіл російської інтелігенції, доволі ігнорований як сучасниками, так і російськими історіографічними студіями, однак дуже цікавий, із зовсім новим поглядом на проблему масонства в Російській імперії, не заангажований ідіомою «жидомасонської змови».

Другий напрям розуміння ролі братства «вільних каменярів» – політичний, де масонство тлумачилося виключно політичними категоріями. Цей напрям дихотомічний, поділяється на декілька

течій. В політичному сенсі трактувалося масонство в академічних студіях прибічників білого руху, чорносотенній публіцистиці та у православної літературі.

Масонський рух, до якого входили переважно ліві політичні сили, після приходу до влади більшовиків припинив своє існування. Слід зазначити, що масонство, яке об'єднувало в своїх лавах представників прогресивної інтелігенції не сформувалося в конкретну політичну організацію, до кола «вільних каменярів» входили представники різних партій лівого спектру, що не давало змоги згуртуватися під гаслами єдиного політичного союзу. Масонство, яке без сумніву набуло популярності та консолідувало інтелігенцію проти єдиного ворога у вигляді монархічного режиму на початку ХХ ст., виявило свою неіездатність під час боротьби різних ліберальних напрямів з початком революційних подій. Однією з причин, на нашу думку, може бути закритість і виключність ордену, інсайдерами якого могли стати лише «обрані», високоосвічені діячі імперії, політична ж програма лівих в більшості опиралась на масовість, простих людей, в цьому сенсі аристократичне масонство не могло бути діездатним.

Думки еміграційних кіл щодо масонської діяльності досить хаотичні. Звернемося до політичних діячів, які в тій чи іншій мірі мали відношення до масонського середовища. Відомий російський політик, історик і публіцист П.М. Мілюков, який не входив до масонської ложі, про що в своїх спогадах зазначає масон В. А. Оболенський [12, с. 449], хоча в правих колах та еміграції цим питанням доволі часто спекулювали, відносячи його до адептів братства, цікавився масонством.

Публіцист достатньо раціонально проаналізував суть політичного «королівського мистецтва»: «большинство в нем составляли открытые приверженцы кадетов и социалистических партий». Думки П.М. Мілюкова еволюціонували: якщо на початку 1910-х рр., під час розквіту масонської традиції на теренах імперії, політичний діяч говорив про силу масонського колективу, де можна втратити свою індивідуальність, зовсім інший погляд був у нього щодо подій 1917 р., коли масонство ледь підтримувало свою життездатність як формальна коаліція лівих лібералів і правих соціал-демократів.

Насторожує думка П.М. Мілюкова про силу колективу щодо масонства початку ХХ ст. По-перше, масонство є філософією обраних, людей, які за масонськими містеріями змогли пройти всі ритуали посвяти до цього виключного ордену. По-друге, ідея масонства як надпартії та коаліції пролівих сил, враховуючи перший принцип, автоматично стає утопічною. Як зазначає сам П.М. Мілюков: «Она имела смысл только при организации контактов левых либералов и правых социал-демократов, поскольку формально они следовали курсу своих партий, а реально боролись за коалицию, представляя собой негласную центристскую партию, противостоящую их собственным партиям. Это придавало смысл остаткам масонской традиции до октября 1917 г.» [10].

Як бачимо, масонство, яке яскраво вибухнуло на початку ХХ ст. і стало ідейним центром лівих, не змогло стати конклавом або своєрідною центристською партією для подальшої боротьби за конституційні прагнення політичної еліти, яка представляла тодішній масонський рух. Скоріш за все, високоосвічена інтелігенція добре розуміла причини такого стану речей, для простого люду масонський союз став «політичним франкенштейном», незрозумілою сполукою різних політичних партій, які протидіяли одна проти одної в Державній Думі, а потім збиралися на гучні святкування у масонській ложі. Однак фактично, він дійсно був незрозумілим в подальшій логіці дій, тому що був національно модернізованим під виклики соціально-політичних проблем в Російській імперії, а це, на нашу думку, пояснює, чому, на відміну від англомовних суспільно-політичних дискурсів, в яких відкрито лунають обряди і символіка братства «вільних каменярів» та їх трансформація на початку ХХ ст., в російських дискусіях освічена еліта майже не цікавилася такими питаннями, тому що масонство втратило свою головну роль як таємного братства та намагалося (в подальшому цей експеримент виявився невдалим) трансформуватися в єдину проліберальну політичну організацію. Відкритим залишається питання, чому політичні діячі, розуміючи хибність такого стану речей, все ж таки наважились на політичну домовленість, адже логічніше було б залишити масонству ідейну функцію, не включаючи його в практичну діяльність.

Зазначимо, що подекуди і в європейських еміграційних центрах лунали негативні оцінки щодо братства «вільних каменярів». Протилежно до літературно-філософського розуміння масонства,

пропагуючи його політичний сенс, виступає публіцист М. Скринніков, який 1921 р. видає в Парижі працю «Масонство?», в якій намагається пояснити суть і діяльність цього таємного товариства. Автор аналізує європейську історію масонства і говорить про його величезну силу як таємної надурядової організації, приводить численну кількість прикладів в яких нібито була замішана «третя сила» та бачить у всій світовій історії масонський слід. М. Скринніков не може знайти іншого пояснення багатоміліонного існування масонських лож, в які входили найрізноманітніші представники інтелектуальної еліти, окрім потаємного верховного впливу ролі масонства [16, с. 41]. Однак автор часто приписує політичні діяння «вільним каменярям» без будь-яких доказів, лише спекулюючи на болючих для російського читача темах. М. Скринніков впевнений в причетності масонства до більшовизму в Росії, а також революції. Вражають висновки автора, в яких він зазначає, що масони – «добрі люди», тому що інших «королівському мистецтву» і не потрібно, однак саме масонство – так і залишається загадковим у своїх намірах [16, с. 43].

На початку 30-х рр. публіцист М. Світков (Ф. Степанов) видає брошуру «Масонство в русской эмиграции», в якій найцікавішим став список російських масонів. За майже століття в масонознавчій літературі цей список декілька разів переглядався та оскаржувався власне за неправдивість та включення до лав адептів масонства багатьох представників більшовиків без надійних доказів [15]. На нашу думку, таку хибну помилку автор міг допустити навмисне, використовуючи прийом підміни понять задля відвернення уваги від власне масонства до «більшовицько-жидомасонської змови».

Найбільшим еміграційним центром, де масонство розглядалося в його політичному відтинку, був китайський Харбін – оселення значної частина військових діячів Білого руху. На початку 1920-х рр. російський філософ і публіцист І.О. Ільїн в листуванні з одним із лідерів білого руху, генералом П.М. Врангелем висловлює бажання написати книгу про неабиякий вплив на «хвору» Росію масонства та шкоду, яке воно може спричинити російському монархізму [6]. Однак, на відміну від чорносотенних публіцистів, І.О. Ільїну був притаманний академічний стиль викладу матеріалу, він добре розумів сильну політичну роль масонства та не опускався до підміни понять, якими спекулювали Марков, Лукін та інші чорносотенці. Саме І.О. Ільїну належить думка про спекулювання юдофобством в чорносотенній

публіцистиці, а останню автор називає «проклятием и гибелью» для Росії.

Слід зазначити, що чорносотенні публіцисти часто використовують метод підміни понять, акцентуючи увагу читача на питаннях, які викликають глибокі емоційні переживання. Наприклад, російський політик правих поглядів, публіцист, письменник М. Марков акцентує увагу на біблійних мотивах, змішуючи біблійну історію боротьби добра зі злом і політичну термінологію. Кульмінаційно, автор приводить читача до висновку, що світла, чиста віра – це віра християнська, віра любові і доброго діяння. А темні, злобні культу неzmінно ховалися в землю, в підземеллях «творились элевзинские таинства, во мраке приносились отвратительные жертвы Бафомету, в потемках и под покровами заклатья происходят ритуальные радения франк-масонов» [9, с. 5–6]. Тобто, масонство охарактеризоване політичною термінологією, тлумачилось в негативному релігійному сенсі.

Митрополит Антоній (Храповицький) називає масонство «лжеучением», яке являється одним із самих шкідливих [1, с. 1]. Масонство є таємна інтернаціональна сила у боротьбі із Богом, з християнством, з Церквою, з національною державністю і особливо державністю християнською. В цій організації перше місце за силою впливу і значенням належить єврейській нації, якій притаманне богоборство з дня розп'яття Христа Спасителя. Масонство – непримиримий ворог християнства. Воно ставить своєю метою розвал Церкви, війну зі всіма релігіями, і організацію революцій у всьому світі. Братство «вільних каменярів» є ворог, однак митрополит Антоній називає поряд з масонством ще одного ворога – республіку, тобто знову відбувається гра слів, де «королівське мистецтво», так чи інакше, веде і політичну, і релігійну боротьбу [1, с. 2].

Також публіцист звинуватив масонів у знищенні Росії, мається на увазі прихід до влади більшовиків, до чого начебто масони доклали неабияких зусиль: «Все принципы, все методы, которые большевики применяют для разрушения России, очень близки масонским» [1, с. 5]. Слід зазначити, що більшовики не цуралися і часто самі визнавали допомогу братства «вільних каменярів» в утвердженні соціалістичних ідеалів, що не підтверджується конкретними історичними фактами і більше схоже на політичну демагогію.

В подібних ракурсах розглядали масонство Г. Бостуніч, В. Лукін [3, 8]. Російській публіцист В. Лукін [8] намагався проаналізувати

сенс масонської символіки, через яку неодмінно можливо пізнати всю істинність цієї організації. Автор наголошує, що ні в одній політичній, релігійній чи будь-якій системі символи не грають такої колосальної ролі, як у масонстві. В. Лукін досить детально характеризує основні масонські символи різних систем. Так, наприклад, найпростіший символ братства – циркуль з кутником автор пояснює як символ всесвітнього масонства або вічності та символ закону і совісті. Слід зазначити, що його дослідження є досить ґрунтовним для того часу, однак просякнуте низкою звинувачень в політичних і містичних діяннях «королівського мистецтва», чим і поступається англломовним публіцистичним працям того часу.

Публіцист В. Іванов написав декілька праць з історії масонського руху [4–5]. Вже на початку своєї книги «Русская интеллигенция и масонство» автор присвячує її політичним діям Росії та пропонує звернути увагу на ті проблеми, які він піднімає. Публіцист зазначає, що крах Російської імперії відбувся виключно через гру інтелігенції в таємні братства.

В дискусію, виступаючи на захист «королівського мистецтва», вступає публіцист А. Клізовський, який написав відповідь В. Іванову на звинувачення проти масонства. Автор зазначає, що ярлики «шарлатани», «шпіони» не адекватно введені щодо братства «вільних каменярів», адже до масонства входили представники найвищих кіл російської культури, що не можна так легко ігнорувати. А. Клізовський пояснює таку активну агітацію в бік «жидомасонського зговору» чорносотенною пресою тим, що і масони і євреї намагалися нібито захопити в свої руки владу над світом всіма доступними способами (через капітал, друкарську справу, школу та інші) [7, с. 4]. Однак такі звинувачення не завжди виправдані, а інколи досить перебільшені.

Таким чином, можна зробити висновок, що масонське питання не залишилося поза увагою в російській еміграційній літературі, як бачимо, воно амбівалентно трактувалося російською освіченою спільнотою: як філософська субстанція у колі представників наукового осередку, а також в частині публіцистики крізь спектр ефімізму «жидомасонської змови» та всесвітнього єврейського панування. Різні визначення поняття масонства говорять про його неоднорідність та хаотичність руху «вільних каменярів» на теренах імперії. Однак, вже у 20-х рр. ХХ ст. існували різні дефініції

щодо ролі братства в суспільно-політичному житті Росії. Належної уваги заслуговують академічні студії, де питання масонства інтелектуальний конклав намагався винести на науковий рівень, не зводячи його лише до політичних маніпулювань та антихристиянських тем. Така пильна увага еміграційної, в першу чергу, публіцистичної літератури до проблеми масонства, його неоднозначних оцінок свідчить про те, що воно займало не останнє місце в історії Російської імперії початку ХХ ст.

Література:

1. *Антоний (Храповицкий)*, митрополит Киевский и Галицкий. Послание о масонстве / А. Храповский. – Чернигов, 1993: Редакция русского православного журнала «Вера и жизнь». – 7 с.
2. *Бердяев Н.* Жозеф де Местр и масонство / Н.Бердяев // «Путь» – №4. – июнь–июль. 1926. – С. 183–187.
3. *Бостунич Г.* Масонство и русская революция / Г. Бостунич. – Москва: «Витязь», 1995. – 137 с.
4. *Иванов В.* Православный мир и масонство / В. Иванов. – Житомир.: СМП «Житомир-РИКО-ПРЕСС-РЕКЛАМА», 1995. – 93 с.
5. *Иванов В.Ф.* Русская интеллигенция и масонство. От Петра Первого до наших дней / В.Ф. Иванов. – М.: ФонДИВ, 2008 – с. 536.
6. Из переписки И. А. Ильина с П. Н. Врангелем. И.А. Ильин – П.Н. Врангелю. 4 октября 1924 г. [электронный ресурс] // Сайт «Русский Обще-Воинский Союз». – Режим доступа: <http://rovs.atropos.spb.ru/index.php?view=publication&mode=text&id=240> – 14.11.2016.
7. *Клизовский А.* Правда о масонстве: Ответ на книгу В.Ф. Иванова «Православный мир и масонство» / А. Клизовский. – Рига: Виеда, 1990. – 32 с.
8. *Лукин Ю. Н.* В мире символов / Ю.Н. Лукин. – Харбин, 1936. – 47 с.
9. *Марков Н. Е.* Война темных сил / Н.Е. Марков. – Париж: Издательство Светлейшаго Князя М. К. Горчакова “ДОЛОЙ ЗЛО”, 1928. – 456 с.
10. *Милуков П. Н.* Воспоминания (1859–1917) / Под редакцией М. М. Карповича и Б. И. Элькина. 1-2 тома. – Нью-Йорк, 1955. – Том 1. – 438 с.

11. Назаров М. В. Миссия русской эмиграции / М. В. Назаров. – Москва: «Родник», 1994. – 416 с.
12. Оболенский В. А. Моя жизнь. Мои современники / В. А. Оболенский. – Париж: YMCA-PRESS, 1988. – 754 с.
13. Осоргин М. Вольный каменщик: Повесть. Рассказы / Предисл. О. Ю. Авдеевой и А. И. Серкова. Подготовка текста О. Ю. Авдеевой. Комм. А. И. Серкова. – М.: Моск. рабочий, 1992. – 336 с.
14. Розенберг В. Н. И. Новиков: подвижник русской книги / В. Розенберг. – [Нью-Йорк]: Ymca press, 1923. – 80 с.
15. Свитков Н. Масонство в русской эмиграции (к 1 января 1932 г.) : сост. на осн. мас. документов. – Париж: Libre Parole, 1932. – 32 с.
16. Скрынников Н. Масонство? / Н. Скрынников. – Париж: А. Белокопытов и К^о, 1921. – 43 с.

Лашук Н. Концепт масонства в российской эмиграционной литературе 20-30-х гг. XX ст.

В статье сделана попытка проанализировать основные концепции российской эмиграционной публицистики начала XX века в изучении масонского движения. Рассмотрены взгляды интеллектуального конклава выходцев из Российской империи, которые составляют фундаментальную основу в общественно-политических дискуссиях по проблеме «вольных каменщиков» Российской империи.

Ключевые слова: масонство, эмиграция, либерализм, ложа, «вольные каменщики».

Lashuk N. Freemasonry concept in the Russian emigratory literature of the 20-30th of the XX century

The article examines the problem of the freemasonry, illuminated on pages of periodicals beginning of the twentieth century and characterized the public debate over the issue of «freemasons» of the Russian Empire in the literature of emigration.

The author makes an attempt to review the schema of publicism analysis of this intellectual heritage.

Keywords: Freemasonry, emigration, liberalism, Lodg, «Freemasons».